ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 3 (2004)

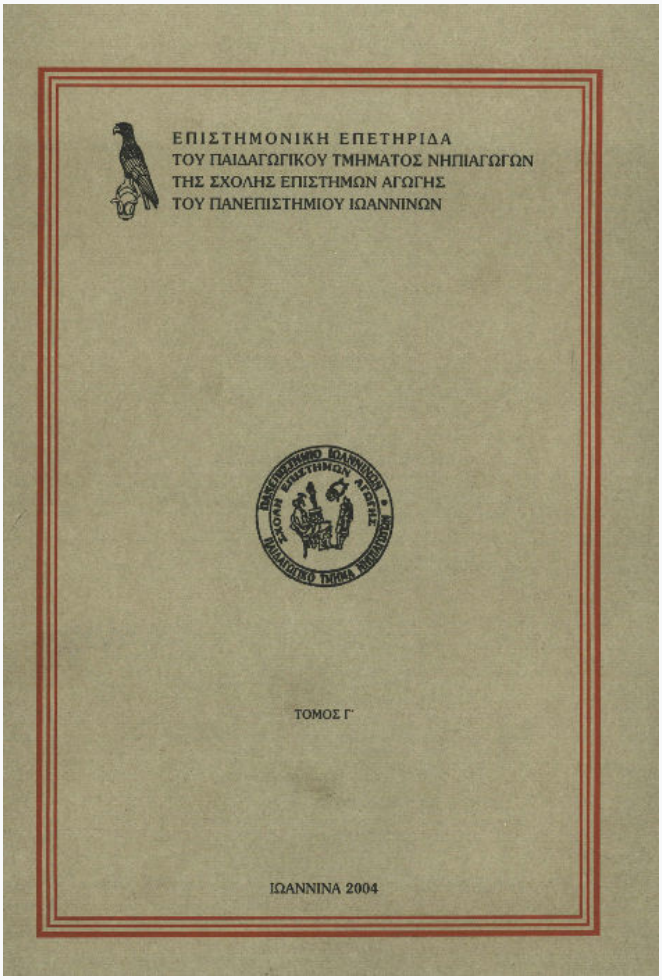

Λειτουργικός αναλφαβητισμός και προσχολική εκπαίδευση

Σπύρος Χ. Πανταζής, Μαρία Ι. Σακελλαρίου

doi: 10.12681/jret.967

Copyright © 2004, Σπύρος Χ. Πανταζής, Μαρία Ι. Σακελλαρίου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πανταζής Σ. Χ., & Σακελλαρίου Μ. Ι. (2015). Λειτουργικός αναλφαβητισμός και προσχολική εκπαίδευση. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, *3*, 81–94. https://doi.org/10.12681/jret.967

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 26/04/2024 08:09:14

ΣΠΥΡΟΣ Χ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ - ΜΑΡΙΑ Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Εισαγωγή

Πρόσφατη έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου[1] σε υποψηφίους για τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα διαπιστώνει έλλειψη λογοτεχνικής κουλτούρας, αδυναμία κατανόησης των θεμάτων των εξετάσεων, έντονα προβλήματα σύνταξης κειμένων και έλλειψη συνοχής, ασάφειες, φτωχό λεξιλόγιο, κ.ά.

Την πραγματικότητα αυτή σκιαγραφεί επίσης και σχετική μελέτη που έγινε σε μαθητές ηλικίας 15 ετών σε 27 χώρες μέλη του Ο.Ο.Σ.Α. και δημοσιεύτηκε πρόσφατα με τίτλο «Η Παιδεία με μια ματιά». Σύμφωνα με τη μελέτη ένας στους πέντε δεκαπεντάχρονους Ελληνόπαιδες είναι λειτουργικά αναλφάβητος και παρουσιάζει μειωμένη ικανότητα κατανόησης κειμένων και αφομοίωσης εννοιών. Το γεγονός αυτό κατατάσσει την Ελλάδα στις χώρες με τα υψηλότερα επίπεδα «λειτουργικού αναλφαβητισμού» σε άτομα της ως άνω ηλικίας. Αντίθετα την τοποθετεί στην πρώτη θέση, ως προς τό φόρτο μαθημάτων που έχουν οι μαθητές στο σπίτι[2]. Πρόκειται για κραυγαλέα αντίφαση, η οποία θα έπρεπε να είχε τύχει επισταμένης μελέτης και αντίστοιχης αντιμετώπισης.

Όμως παρά τις σημαντικές διαστάσεις που εμφανίζει το φαινόμενο του αναλφαβητισμού στη χώρα μας, δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής, παρά μόνο αποσπασματικής διερεύνησης[3], μέσα από την οποία αναδεικνύεται σαφώς η αναγκαιότητα πολιτικής αντιμετώπισης του αναλφαβητισμού.

---

1. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, φύλλο 16. 11.2002, σ. 3.

2 ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, φύλλο 21.10.2002, σ. 46, 47.

3. Εξαίρεση ίσως αποτελεί η έρευνα του ΕΚΕ.ΒΙ.: Πανελλήνια έρευνα για τον αναλφαβητισμό, Αθήνα 1998.

1. Εννοιολογική προσέγγιση του προβλήματος.

Η έννοια και το περιεχόμενο του όρου «αναλφαβητισμός» αν και έχουν αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης διερεύνησης, τόσο σε επίπεδο διεθνών οργανισμών (Ευρωπαϊκή Ένωση, Unesco, Ο.Ο.Σ.Α.), όσο και σε επίπεδο εθνικών φορέων, κοινωνικών οργανισμών και μεμονωμένων επιστημόνων, εντούτοις υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις της έννοιάς του, λόγω της έλλειψης κοινών κριτηρίων σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό του αναλφαβητισμού.

Πρόσθετο πρόβλημα συνιστά το γεγονός ότι η έννοια του αναλφαβητισμού μεταβάλλεται διαχρονικά, ανάλογα με τό στάδιο εξέλιξης της κοινωνίας, τις εκάστοτε κοινωνικές προτεραιότητες και αναπτυξιακές διαδικασίες.

Επιπλέον, οι αναλφάβητοι δεν συνιστούν μία ενιαία και ομοιόμορφη κατηγορία. Και τούτο διότι σ' αυτούς περιλαμβάνονται τόσο τα άτομα που δεν πήγαν καθόλου σχολείο, δηλαδή τα «οργανικά αναλφάβητα», όσο και τα άτομα που κάποια στιγμή ήρθαν σε επαφή με το εργαλείο της γραπτής επικοινωνίας, αλλά γρήγορα έχασαν αυτή την επαφή, δηλαδή τα «λειτουργικά αναλφάβητα».

Επιχειρώντας να προσαρμόσει την έννοια του αναλφαβητισμού στις «προδιαγραφές» της Unesco, η Ηλιού υποστηρίζει ότι, αναλφάβητος είναι ο μη ικανός να διαβάσει και να γράψει μία απλή καὶ σύντομη έκθεση γεγονότων σε σχέση με την καθημερινή ζωή[4]. Ο Βεργίδης επεκτείνοντας τη σχετική έννοια υποστηρίζει ότι αλφαβητισμένο θεωρείται το άτομο που έχει αποκτήσει τις αναγκαίες γνώσεις και ικανότητες για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων που θα του επιτρέψουν με αποτελεσματικότητα να διαδραματίσει ένα ρόλο στην ομάδα και στην κοινότητά του[5].

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δίνοντας έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα, θεωρεί ως λειτουργικό αναλφάβητο το άτομο που δεν είναι σε θέση να γνωρίζει ικανοποιητικά ανάγνωση, γραφή και αριθμητική για να ενταχθή ως άτομο στην κοινωνία, απολαμβάνοντας πλήρως τα δικαιώματά του[6].

Η κρισιμότητα του λειτουργικού αναλφαβητισμού έγγειται στο γεγονός ότι είναι πολύ δύσκολο να αναπληρώσει κανείς αργότερα στη ζωή του τα μαθησιακά κενά τα οποία έχει από το σχολείο[7].

---

4. Ηλιού,Μ.: Αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού, εκδ. Γ.Γ.Α.Ε., Αθήνα 1984.

5. Βεργίδης, Δ. /Παπακωστόπουλος, Π. / Τοφής, Μ.: Πρόταση για την εκπόνηση προγράμματος καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, εκδ. Γ.Γ.Α.Ε., Αθήνα 1984.

6. Παπαδόπουλος, Μ.: Λειτουργικός Αναλφαβητισμός: Σχολικός Αποκλεισμός και Σχολικός Πόνος, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 73.

7. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, ό.π.

Πρακτικά συνεδρίου: Η αντιμετώπιση του αλαφαβητσμού στις χώρες - μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16-18/9/1987, σ. 33-34.

Η μετάβαση από την έννοια του λειτουργικού αναλφαβητισμού σ' αυτήν του αλφαβητισμού σηματοδοτεί μία διεύρυνση από την μηχανιστική δεξιότητα της γραφής και ανάγνωσης στην κριτική ανάγνωση. Το πέρασμα από τον αλφαβητισμό στο μετα- αλφαβητισμό[9] θεωρείται δύσκολο εγχείρημα, διότι όσο κανείς προχωρεί στην κατάκτησή του, τόσο αυτός διαρκώς απομακρύνεται. Και τούτο διότι ενώ σε κάποια χρονική περίοδο μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν κατακτηθεί τα απαιτούμενα εφόδια, την επόμενη χρονική περίοδο πιθανόν να προκύψουν καινούργια δεδομένα ή απαιτήσεις και με βάση αυτά να θεωρηθεί τό άτομο σε κάποιους τομείς «αναλφάβητο»[10].

2. Παράγοντες του αναλφαβητισμού.

Ο αναλφαβητισμός είναι αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων, οι οποίοι αλληλοεπιδρώντας ενισχύονται και αναπτύσσουν μια συσσωρευτική οπισθοδρόμηση στο μαθητή[11]. Οι παράγοντες αυτοί διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς.

2.1. Πρωτογενείς παράγοντες του αναλφαβητισμού.

Οι πρωτογενείς παράγοντες του αναλφαβητισμού βρίσκονται έξω από το εκπαιδευτικό σύστημα και επηρεάζουν την πρόσβαση των παιδιών στο σχολείο. Πρόκειται για κοινωνικοοικονομικούς και μορφωτικο-πολιτιστικούς παράγοντες που αφορούν τό φύλο του παιδιού[12], τα χαρακτηριστικά της οικογένειας, αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο εξελίσσεται το άτομο[13].

— Για πολλά χρόνια λειτουργούσαν διακρίσεις σε βάρος του γυναικείου φύλου, τόσο πριν από την είσοδό του στο σχολείο, όσο και μέσα σε αυτό, οι οποίες συνέβαλαν στην ενίσχυση του αναλφαβητισμού των γυναικών.

9.Ο μεταλφαβητισμός ορίζεται ως το σύνολο των μέτρων που λαμβάνονται και των ενεργειών και δραστηριοτήτων που γίνονται πέρα από τα πλαίσια του αναλφαβητισμού και αποσκοπούν στο «νεοαλφαβητισμένο» να διατηρεί, να αναπτύσσει και να τελειοποιεί τις βασικές αναγνωστικές δεξιότητες και γενικά να χρησιμοποιεί τις γνώσεις και δεξιότητες που απόκτησε στην περίοδο του αλφαβητισμού του σε μεταγενέστερο χρόνο. (Βάμβουκας, Μ.:Σχολικός αλφαβητισμός και αλφαβητισμός ενηλίκων. Πρακτικά συνεδρίου: Αλφαβητισμός και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, 1990, σ. 97).

10. Σιπητάνου, Α.: Ο Αναλφαβητισμός στην Ελλάδα: η διαχρονικότητα και οι μεταλλαγές του προβλήματος, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 20.

11. Slavenburg , J. H.: Οι αιτίες και η πρόληψη του αναλφαβητιμού στο σχολείο, Πρακτικά, ό.π., 1987, σ. 97.

12. Σακελλαρίου, Μ.: Η Ηθική ανάπτυξη στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, π. Παιδαγωγικό βήμα του Αιγαίου, τ. 43, Μυτιλήνη 2002, σ. 117.

13. Σουμέλης Κ.: Ο αναλφαβητισμός στις χώρες της ΕΟΚ, Αθήνα 1993, σ. 41-47.,

— Οι οικογενειακοί παράγοντες αποτελούν ένα πλέγμα διαφόρων καταστάσεων που επηρεάζουν την πορεία του παιδιού. Οι κακές συνθήκες διαβίωσης, η μετανάστευση, η ανεργία, η παιδική εργασία, το μορφωτικό επίπεδο και το πολιτιστικό υπόβαθρο της οικογένειας, τα ιδιαίτερα οικογενειακά προβλήματα και άλλα παρόμοια είναι σε θέση να μετατρέψουν σε πολλές περιπτώσεις την κοινωνική ανισότητα σε εκπαιδευτική ανισότητα. Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί υψηλή συσχέτηση μεταξύ αναλφαβήτων γονέων και αναλφαβήτων παιδιών[14].

— Τέλος σημαντικό παράγοντα συνιστά η απόκλιση των πολιτιστικών επιπέδων οικογένειας και σχολείου. Στην πανευρωπαϊκή έρευνα «Οι διαδρομές του αναλφαβητισμού» διαπιστώθηκε ότι μία από τις βασικές αιτίες του προβλήματος του αναλφαβητισμού είναι το πολιτιστικό χάσμα ή ρήξη μεταξύ της κουλτούρας του σχολείου και της κουλτούρας των οικογενειών από μη προνομιακά κοινωνικά στρώματα[15].

2.2. Δευτερογενείς παράγοντες αναλφαβητισμού.

Στους δευτερογενείς παράγοντες αναλφαβητισμού συγκαταλέγονται οι σχολικοί παράγοντες: χωροταξική κατανομή των σχολείων, κατάρτιση και στάσεις των εκπαιδευτικών, γλώσσα του σχολείου, προγράμματα και μέθοδοι διδασκαλίας[16].

— Η χωροταξική κατανομή, η γεωγραφική θέση του σχολείου και η απόσταση από τον τόπο κατοικίας του παιδιού, λειτουργεί αθόρυβα αλλά καθοριστικά στον αναλφαβητισμό κυρίως των παιδιών των αγροτικών και απομακρυσμένων περιοχών.

— Η επιστημονική κατάρτιση, η διαρκής επιμόρφωση και η παιδαγωγική εμπειρία των εκπαιδευτικών αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την ποιοτική βελτίωση της εκπαίδευσης, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει θετικά τη σχολική απόδοση των παιδιών[17], — ιδιαίτερα αυτών που προέρχονται από τα μη ευνοημένα κοινωνικά στρώματα — και κατ' επέκταση την πρόληψη του αναλφαβητισμού, σε σημείο που η αρνητική επίδραση των άλλων παραγόντων να μειώνεται σημαντικά[19].

---

14. Ξωχέλλης, Π.: Παιδαγωγική του σχολείου, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981 σ. 19.

15. Παπαδόπουλος, Μ.: Λειτουργικός αναλφαβητισμός: Σχολικός αποκλεισμός και Σχολικός πόνος, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 76.

16. Σιπητάνου, Α.: ό.π., σ. 18.

17. Περισσότερα στο Βεργίδη, Δ.: Η αρχική και συνεχιζόμενη εκπαίδευση των δασκάλων, Πρακτικά συνεδρίου 1987, σ. 126, 127.

18. Βεργίδης, Δ.: ό.π.

— Το σχολείο έχει αναλάβει επίσημα από την πολιτεία τό ρόλο της καλλιέργειας και της διάδοσης στους μαθητές της επίσημης γραπτής κωδικοποιημένης γλώσσας με χαρακτηριστικά, α) την υιοθέτηση μιας πρότυπης γλώσσας πού οδηγεί στη διαμόρφωση μιας σχολικής νόρμας, με αποτέλεσμα άλλες γλωσσικές μορφές ευρύτερα χρησιμοποιούμενες να παραμελούνται, β) τη χρησιμοποίηση σχεδόν αποκλειστικά της γραπτής εις βάρος της προφορικής με αποτέλεσμα η αξιολόγηση του λόγου να γίνεται με κριτήρια του γραπτού και κατά συνέπεια ο παραγόμενος προφορικός λόγος να αποτελεί απεικόνιση του γραπτού και γ) δίνεται έμφαση στην ανάλυση καὶ όχι στη χρήση τη γλώσσας, με αποτέλεσμα ο χρόνος της γλωσσικής διδασκαλίας να εξαντλείται στην περιγραφή των μορφοσυντακτικών δομών της γλώσσας[19]. Έτσι το σχολείο, ο κατ' εξοχήν χώρος χρήσης της γλώσσας, δημιουργεί μία παραποιημένη εικόνα ως πρός τη φύση της γλώσσας στα μάτια των μαθητών και παράλληλα ένα διπολισμό γραπτού - προφορικού λόγου, πού φέρει τα βασικά στοιχεία της κοινωνικής διγλωσσίας[20]. Εδώ εντοπίζεται και το φαινόμενο του λειτουργικού αναλφαβητισμού.

— Η αναπαραγωγή του αναλφαβητισμού έχει άμεση σχέση με την ποιότητα της εργασίας του σχολείου και την έννοια που δίνουμε στον όρο μάθηση.

— Στον αναλφαβητισμό οδηγούν επίσης και οι μη κατάλληλες μεθοδολογικές - διδακτικές επιλογές της εκπαιδευτικής μαθησιακής διαδικασίας, οι οποίες διαμορφώνουν και κατευθύνουν τη διαδικασία μάθησης με τρόπο, που να μην ανταποκρίνεται στη γνωστική ετοιμότητα του μαθητή, αν ληφθεί υπόψη ότι ο καθένας φθάνει στο σχολείο με διαφορερικά εφόδια και προϊστορία[21].

Από την σύντομη περιγραφή των παραγόντων του αναλφαβητισμού γίνεται φανερό ότι το πρόβλημα του λειτουργικού αναλφαβητισμού δεν είναι μόνο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό αλλά και εκπαιδευτικό, παρά το ότι το σχολείο οφείλει να αποτελεί προνομιακό χώρο πρόληψης του αναλφαβητισμού.

3. Η προσχολική εκπαίδευση στα πλαίσια της πρόληψης του λειτουργικού αναλφαβητισμού.

Λαμβάνοντας υπόψη τους ανωτέρω παράγοντες, την κρισιμότητα του προβλήματος, αλλά και την πολυδιάσταση και πλουραλιστική προσέγγιση

19. Χαραλαμπόπουλος, Α.: Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και η σχέση της με τη σχολική αποτυχία. Πρακτικά συνεδρίου ,ό.π., 23-25/11/1990, σ. 48, 49.

20. Σκούρτου, Ε.: Η δυναμική του προφορικού λόγου και η σημασία του για τον αναλφαβητισμό, Πρακτικά συνεδρίου, ό.π., 1990, σ. 60.

21. Σιπητάνου, Α., ό.π., σ. 109.

του λειτουργικού αναλφαβητισμού, θεωρούμε ότι οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σε προληπτικό επίπεδο θα πρέπει να ξεκινούν από τα σχολεία της προσχολικής εκπαίδευσης. Στη θέση αυτή συνηγορεί και η ανάπτυξη θεσμών προσχολικής εκπαίδευσης από όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία θεωρείται ως ένα θεμελιώδες μέτρο πρόληψης του λειτουργικού αναλφαβητισμού.

Η προσχολική ηλικία αποτελεί μία σημαντική περίοδο στη ζωή του παιδιού. Οι γνώσεις και δεξιότητες που αποκτώνται την περίοδο αυτή είναι καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα σχολική επιτυχία. Το πλεονέκτημα της προσχολικής αγωγής έγγειται στην πρώιμη ανίχνευση πιθανών δυσκολιών του μαθητή, γεγονός που την καθιστά ένα σημαντικό εργαλείο και στην πρόληψη του λειτουργικού αναλφαβητισμού[22].

Οι δυνατότητες της προσχολικής εκπαίδευσης στην αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού εκτείνονται στην συνεταιρικότητα, στην εμπλοκή της οικογένειας, στην εκπαιδευτική διαδικασία, στον εκπαιδευτικό και στην εκπαιδευτική πολιτική.

— Συνεταιρικότητα.

Η συνεταιρικότητα έχει καταστεί την τελευταία δεκαετία η λέξη - κλειδί για τον αγώνα κατά του αναλφαβητισμού, παίρνοντας διάφορες μορφές: συνεταιρικότητα ενδοσχολική, διασχολική, συνεταιρικότητα που εμπλέκει το σχολείο με την οικογένεια[23], τις κοινοτικές αρχές, τοπικές οργανώσεις, επιχειρήσεις[24] κ.ά.

— Οικογένεια.

Η ανάπτυξη της ενεργού συμμετοχής της οικογένειας αποτελεί προνομιακό άξονα σε μια πληθώρα δράσεων πού απευθύνονται σε παιδιά[25]. Σήμερα υποστηρίζεται ότι ο «οικογενειακός αλφαβητισμός»[26] είναι καθοριστικής ση-

---

22. Παπαδόπουλος, Μ.: Σχολική αποτυχία και Λειτουργικός Αναλφαβητισμός, περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τευχ. 41-51, Αθήνα 2001, σ. 49.

23. Σακελλαρίου, Μ.: Η κοινωνική μάθηση στο Νηπιαγωγείο, π. Σύγχρονο Νηπιαγωγείο, τ. 27, Αθήνα 2002.

24. Παπαδόπουλος, Μ., ό.π., 2001, σ. 42.

25. Παπαδόπουλος, Μ., ό.π., 2001, σ. 51.

26. Ο οικογενειακός αλφαβητισμός αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους οι γονείς και τα παιδιά χρησιμοποιούν τον γραπτό λόγο στο σπίτι καιστον κοινωνικό τους περίγυρο. Morrow, L.M.: The family writing and reading appreciation program. Στο L. M. Morrow (Επιμ.) Family literacy: Connections in schools and Communities. N. I. 1995, p. 7.

μασίας για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας[27]. Η συμμετοχή των γονέων στην εκπαίδευση των παιδιών δεν είναι μόνο χρήσιμη αλλά και επιβάλλεται. Βεβαίως η επιτυχία ενός προγράμματος συνεργασίας σχολείου - οικογένειας, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που θα χειρισθούν οι εκπαιδευτικοί το θέμα της συνεργασίας με τους γονείς[28] και από τις κατευθυντήριες γραμμές που θα τους δώσουν. Στόχος της συνεργασίας θα πρέπει να είναι η ενημέρωση, η εκπαίδευση και η κινητοποίηση των γονέων σε θέματα που αφορούν την ενίσχυση του αλφαβητισμού στο σπίτι[29].

— Εκπαιδευτική διαδικασία.

Η μάθηση της ανάγνωσης και της γραφής είναι μια εξελικτική διαδικασία η οποία πηγάζει από το ίδιο το παιδί, από τη βρεφική ηλικία και «αναδύεται» ανεμπόδιστα κάτω από ευνοϊκές προϋποθέσεις και εμπειρία ζωής σε γραμματισμένο περιβάλλον[30]. Η ανάδυση δηλαδή της ανάγνωσης και της γραφής συνίσταται από τις δεξιότητες, γνώσεις και στάσεις, οι οποίες θεωρούνται «προάγγελοι» της ανάπτυξης του συμβατικού τρόπου γραφής και ανάγνωσης[31]. Με τόν όρο «αναδυόμενη ανάγνωση καὶ γραφή» από τη δεκαετία του '80 νοούνται οι διαδικασίες της ανάγνωσης και γραφής κατά την προσχολική ηλικία που αναγνωρίζονται ως ιδιαίτερα σημαντικές για τη μάθηση. Εφόσον η αναδυόμενη ανάγνωση και γραφή εμφανίζεται μόνο όταν οι συνθήκες είναι κατάλληλες, δηλαδή όταν προσφέρονται πλούσια ερεθίσματα στο περιβάλλον, βιωματικές προσεγγίσεις και οι ενήλικες υποστηρίζουν κάθε πειραματισμό και προσπάθεια του μικρού παιδιού, εναπόκειται σε μας νὰ δημιουργήσουμε τις ανάλλογες συνθήκες, υπό την βασική προϋπόθεση ότι έχει τεθεί αντίστοιχη προτεραιότητα στην εκπαιδευτική πολιτική για την πρόληψη του αναλφαβητισμού.

Είναι σημαντικό ότι το Νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 93/τ. Β' / 10.2.1999), σε ότι αφορά τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Νηπιαγωγείο, βασίστηκε στη θεωρία ανάδυσης των δεξιοτήτων

---

27. Στελλάκης, Ν.: Πρόσκτηση ικανοτήτων γραφής, Πρακτικά συνεδρίου: Γραμματισμός στα Βαλκάνια: Παρούσα κατάσταση και προοπτικές για το μέλλον, 2000, σ. 124.

28. Τάφα, Ε.: Ανάγνωση και γραφή στην προσχολική εκπαίδευση, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 95.

29. Τάφα, Ε., ό.π., σ. 97.

30. Τάφα, Ε., ό.π., σ. 21.

— Nutbrown, C.: Recognising early development: Assessing children's achievements, London 1997, p. 4.

— Weinberger, J.: Literacy goes to school, London 1996, p. 4.

31. Τάφα, Ε., ό.π.

ανάγνωσης και γραφής. Η αναζήτηση και αξιοποίηση μιας διδακτικής διαδικασίας που να ενεργοποιεί τις δημιουργικές δυνάμεις του παιδιού, όπως και η αναζήτηση εναλλακτικών μορφών σχεδιασμού στη βάση μιας ολιστικής παιδαγωγικής, θεωρείται ότι θα βοηθήσουν καθοριστικά προς την κατεύθυνση της πρόληψης του λειτουργικού αναλφαβητισμού.

— Εκπαιδευτικός.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στον αγώνα κατά του λειτουργικού αναλφαβητισμού είναι καθοριστικός. Συγκριτικά μάλιστα ο εκπαιδευτικός θεωρείται καθοριστικότερος παράγοντας από το υποβαθμισμένο πολιτιστικά περιβάλλον των παιδιών[32]. Οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να επιμορφώνονται σε μακρο - και μικροστρατηγικές των συγχρόνων κοινωνιογνωστικών και συστημικών προσεγγίσεων με έμφαση στο πρόβλημα του λειτουργικού αναλφαβητισμού τόσο στην αρχική τους εκπαίδευση, όσο και στη διάρκεια της επιμόρφωσης.

Ο εκπαιδευτικός πρέπει να ευαισθητοποιείται πάνω στις κοινωνιολογικές ιδιαιτερότητες των μαθητών και να του δίναται η ευκαιρία να συμμετέχει σε προγράμματα πρακτικής εκπαίδευσης για αναλφάβητους ενηλίκους, προκειμένου να κατανοήσει καλύτερα τις αιτίες και τα προβλήματα του λειτουργικού αναλφαβητισμού. Επί πλέον θα πρέπει να χρησιμοποιεί νέες αποτελεσματικές μεθόδους και να είναι χρήστης των συγχρόνων μέσων διδασκαλίας καὶ των νέων τεχνολογιών[33].

Προτείνεται επίσης η επαγγελματοποίηση των εκπαιδευτικών, που σημαίνει υψηλής ποιότητας αρχική και συνεχής κατάρτιση καθώς και επαρκείς οικονομικές απολαβές, στοιχεία που θα ενισχύσουν τη θετική επαγγελματική αυτοεκτίμηση.

Προς την ίδια κατεύθυνση σημαντικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει η έρευνα, με τη μελέτη επιτυχών παιδαγωγικών προακτικών, στις οποίες κατόπιν θα κληθούν να επιμορφωθούν οι εκπαιδευτικοί[34].

Τέλος είναι απαραίτητη η ενίσχυση της παιδαγωγικής κατάρτισης καθώς και του εννοιολογικού εξοπλισμού των εκπαιδευτικών για τον αναλφαβητισμό και τη σχολική αποτυχία[35].

---

32. Παπαδόπουλος, Μ., 2001, ό.π., σ. 54.

33. Κολιάδης, Ε.: Πρόγραμμα έρευνας - δράσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του λειτουργικού αναλφαβητισμού στην Ανω Ελευσίνα, Πρακτικά συνεδρίου, ό.π., 1990, σ. 137.

34. Ο.Ο.Σ.Α.: Αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας, 4η Διάσκεψη Τορόντο, Καναδάς 1997.

35. Παπαδόπουλος, Μ., ό.π., 2001, σ. 55.

— Εκπαιδευτική Πολιτική.

Κάθε προσπάθεια αλφαβητισμού προϋποθέτει την ύπαρξη ισχυρών, πραγματικών κινήτρων, το σεβασμό του ατομικού ρυθμού μάθησης και την υιοθέτηση συμμετοχών διαδικασιών στην εκπαιδευτική διαδικασία[36]. Κατὰ συνέπεια οι στρατηγικές μάθησης χρειάζεται να αλλάξουν ώστε να μεταφερθεί το κέντρο βάρους από το ποσοστικό στο ποιοτικό, από την απομίμηση και την αναπαραγωγή στην αναζήτηση καινοτομιών και από την ομοιόμορφη εκπαιδευτική διαδικασία στη διαμόρφωση διαφοροποιημένων εκπαιδευτικών διαδικασιών σε συνάρτηση με εναλλακτικές προτάσεις[37]. Το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να προωθήσει τον κριτικό αναγνώστη που θα έχει την ικανότητα να αποκαλύπτει τις τεχνικές που θα τον βοηθήσουν να αποκωδικοποιεί και να αποκρυπτογραφεί τη σημασία του μηνύματος σε κάθε εποχή[38].

Στρατηγική επιλογή ορισμένων Ευρωπαϊκών κρατών στον αγώνα κατά του λειτουργικού αναλφαβητισμού αποτελεί η δημιουργία ζωνών εκπαίδευσης προτεραιότητας. Η σημασία και συμβολή αυτής της πολιτικής υπογραμμίζεται σε έκθεση εμπειρογνωμόνων του Ο.Ο.Σ.Α., της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και σε πρόσφατες αξιολογήσεις του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας, Έρευνας και Τεχνολογίας της Γαλλίας. Η αξιολόγηση του Γαλλικού Υπουργείου Παιδείας επιβεβαιώνει την αποτελεσματικότητα του θεσμού ως προς την καταπολέμηση του αναλαφβητισμού[39]. Στη Γαλλία η ανάπτυξη των θεσμών προσχολικής αγωγής εντάσσεται στα πλαίσια της πολιτικής της εκπαιδευτικής προτεραιότητας, σύμφωνα με την οποία στο νηπιαγωγείο γίνονται δεκτά παιδιά από δύο ετών, όταν βρίσκονται σε κοινωνικά μη προνομιούχο περιβάλλον.

Η ανάπτυξη της προσχολικής εκπαίδευσης, ως μέτρο πρόληψης του λειτουργικού αναλφαβητισμού θεσμοθετήθηκε και στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, ενώ στην Ιταλία το νηπιαγωγείο κατέχει μία ιδιαίτερη θέση στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Από τον Ο.Ο.Σ.Α. αναφέρεται επίσης ότι η ενίσχυση της προσχολικής αγωγής είναι σημαντική για την αντιμετώπιση του λειτουργικού αναλφαβητισμού, αφού η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης επιδρά θετικά στη

---

36. Τουλούπης, Δ.: Συμπεράσματα και προτάσεις της δεύτερης ομάδας εργασίας' Πρακτικά συνεδρίου, ό.π., 1987, σ. 114.

37. Ηλιού, Μ.: Εμπόδια στην εφαρμογή και τη γενίκευση της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης, Πρακτικά συνεδρίου, ό.π., 1987, σ. 30.

38. Βάμβουκας, Μ., ό.π., σ. 83.

39. Ministère de Education Nationale, 15.5.1998, σ. 3.

μετέπειτα πορεία των παιδιών και κυρίως αυτών που ανήκουν σε λιγότερο ευνοούμενες κοινωνικές ομάδες[40].

Τα πλεονεκτήματα της φοίτησης στην προσχολική βαθμίδα δεν επιδέχονται πλέον καμία αμφισβήτηση. Το ζητούμενο είναι, αυτά τα πλεονεκτήματα να αναδειχθούν, να αναγνωριστούν, να διαφυλαχθούν και να αξιοποιηθούν κατά την διάρκεια της προσχολικής εκπαίδευσης. Για να γίνει όμως αυτό δυνατόν πρέπει η πολιτική της προσχολικής αγωγής να συναρθρώνεται με μέτρα που στοχεύουν στην πρόληψη του λειτουργικού αναλφαβητισμού και της σχολικής αποτυχίας στα πλαίσια μιας ενιαίας και συγκεκριμένης πολιτικής, στη γενική οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος[41].

Οι παρεμβάσεις είναι προσπελάσιμες και αποτελεσματικές στον οργανωμένο χώρο του σχολείου και επομένως πρέπει να επικεντρώνονται στην αναβάθμιση και ποιοτική βελτίωση της παρεχόμενης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Με βάση αυτές τις απόψεις, προβάλλει η αναγκαιότητα μιας προοπτικής υποχρεωτικής φοίτησης στο νηπιαγωγείο κάτω από προϋποθέσεις, ώστε να διασφαλίζεται όχι μόνο η ίδια ή ισοδύναμη αφετηρία εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά, αλλά παράλληλα να προλαμβάνονται περιπτώσεις λειτουργικού αναλφαβητισμού, καθιστώντας απρόσκοπτη την περαιτέρω πορεία των μαθητών στις επόμενες βαθμίδες εκπαίδευσης.

4. Θέσεις και εφαρμογές (προτάσεις) για την αντιμετώπιση του λειτουργικού αναλφαβητισμού στην προσχολική εκπαίδευση.

Το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται σε προτάσεις οι οποίες αποτελούν ερέθισμα παρά ένα ολοκληρωμένο σχέδιο και στοχεύουν στην περαιτέρω συζήτηση του προβλήματος.

4.1. Πολιτική εκπαιδευτικής προτεραιότητας.

Υπογραμμίζουμε την αναγκαιότητα μιας πολιτικής βούλησης που να δίνει κίνητρα για τη δημιουργία ενός διαμορφωτικού παιδαγωγικού προγράμματος που θα δέχεται τις διαφορές και θα αναγνωρίζει τις διαφορετικές πραγματικότητες[42]. Στα πλαίσια αυτά αποτελεί εκπαιδευτική προτεραιότητα η εφαρμογή σε υποχρεωτική της προσχολικής εκπαίδευσης, δεδομένου ότι τόσο η έρευνα, όσο και η αξιολόγηση πειραματικών σχολικών προγραμμάτων επισημαίνουν τη θετική του επίδραση ως μέτρο πρόληψης του λειτουργικού αναλφαβητισμού.

---

40. Ο.Ο.Σ.Α., ό.π.

41. Ministère de Education Nationale, ό.π., σ. 3.

42. Baragiola, N.: Συμπεράσματα και προτάσεις της τρίτης ομάδας εργασίας, Πρακτικά συνεδρίου, ό.π. 1987, σ. 122.

4.2. Η ποιότητα της παρεχόμενης προσχολικής εκπαίδευσης.

Η κατεύθυνση της προσχολικής εκπαίδευσης στα πλαίσια της πρόληψης πρέπει να είναι ο κριτικός αναγνώστης και ο κριτικός ακροατής.

Θέτοντας αυτούς τους στόχους η προσχολική εκπαίδευση θα πρέπει να στραφεί σε τρόπους οργάνωσης και μετάδοσης της γνώσης κατ' αρχάς με τη θετική εμπειρία της προφορικής επικοινωνίας, έτσι ώστε να τους διευρύνει σε εκείνους του γραπτού λόγου. Η δραστηριότητα της ανάγνωσης και της γραφής θα πρέπει να ξεκινά από ένα τομέα γνώσης που να επιτρέπει σε κάποιον να τοποθετηθεί και να εντοπίσει διαρθρώσεις, από ένα βίωμα[43] που να αποτελεί το πλαίσιο της πράξης της ανάγνωσης και της γραφής και το οποίο θα επιτρέπει μια αποκωδικοποίηση της πραγματικότητας[44].

Αναγνώριση και χρήση στρατηγικών που μπορούν να προωθήσουν την ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων καὶ την ανάπτυξη της αφαιρετικής σκέψης του παιδιού. Η επιλογή παιδικών βιβλίων με μεγάλο εύρος που να καλύπτει διαφορετικά είδη κειμένων, ιστοριών και θεματογραφίας, αλλά και ο τρόπος παρουσίασης όπως και η τεχνική των ερωτήσεων που μπορούν να χρησιμοποιούν κατά την ανάγνωση συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση[45].

Η μέθοδος της αλληλεπιδρασιακής ανάγνωσης[46] που περιλαμβάνει συζήτηση κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης ιστοριών και προτρέπει το παιδί να συμμετέχει ενεργητικά σε όλη τη διαδικασία συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του γεγονότος και κατ' επέκταση στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

4.3. Νηπιαγωγείο.

Η σχολική υποδομή θα πρέπει να περιλαμβάνει ένα δίκτυο σχολικών κτιριακών εγκαταστάσεων που να επιτρέπουν μια ικανοποιητικής ποιότητας σχολική ζωή, απαραίτητο αριθμό εκπαιδευτικών, ώστε να είναι δυνατή η ατομική παρακολούθηση όλων των μαθητών και διδακτικά μέσα που να εμπλουτίζουν και διευρύνουν την αντίληψη του μαθητή για τον κόσμο.

4.4. Συνέχεια μεταξύ προσχολικής και πρωτοσχολικής εκπαίδευσης.

Η ματάβαση από το ένα περιβάλλον στο άλλο δηλαδή από το νηπιαγωγείο στο σχολείο πρέπει να διαφυλαχθεί με τη συνέχεια των παιδαγωγικών

43. Σακελλαρίου, Μ.: Εισαγωγή στη Διδακτική της Κοινωνικής και Παιδαγωγικής Εργασίας του Νηπιαγωγείου, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2002.

44. Σκούρτου, Ε., ό.π., σ. 59.

45. Τάφα, Ε.: Ανάγνωση ιστοριών στο νηπιαγωγείο: Οι τεχνικές των ερωτήσεων, Πρακτικά συνεδρίου: Γραμματισμός στα Βαλκάνια: Παρούσα κατάσταση και προοπτικές για το μέλλον, Αθήνα 2000, σ. 112, 113.

46. Τάφα, Ε., ό.π., 2000, σ. 109 .

σκοπών και των αυθόρμητων δραστηριοτήτων του παιδιού. Αυτή η σταθερότητα δημιουργεί θετικές διαδικασίες μάθησης και επενεργεί εξισορροπητικά στις διαφορετικές προϋποθέσεις εκκίνησης των παιδιών[47].

4.5. Εκπαιδευτικός.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο εκπαιδευτικός της προσχολικής ηλικίας στην παιδαγωγική του εργασία για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού επιβάλλουν την πληρέστερη δυνατή αρχική του εκπαίδευση. Ωστόσο η αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών είναι αδύνατο να απαντήσει εκ των προτέρων σε όλα τα προβλήματα που θα συναντήσει. Η επιμόρφωση θεωρούμε ότι θα βοηθήσει τον παιδαγωγό στην αντιμετώπιση των παραγόντων που αναπαράγουν τον αναλφαβητισμό. Συγκεκριμένα η επιμόρφωση παιδαγωγών της προσχολικής εκπαίδευσης θα πρέπει να περιλαμβάνει[48].

- τη θεωρητική ανάλυση της εμπειρίας τους που σχετίζεται με την αναπαραγωγή του αναλφαβητισμού
- ενημερωτικά σεμινάρια για τις δυνατότητες σύνδεσης του σχολείου με τις τοπικές πηγές γνώσης
- το θέμα «Συνεργασία με τους γονείς»
- τη μελέτη μεθόδων επανορθωτικής διδασκαλίας για το παιδί με μαθησιακές δυσκολίες
- συμμετοχή σε προγράμματα με τη χρήση οπτικοακουστικών μέσων και των νέων τεχνολογιών που έχουν σχεδιαστεί για την πρόληψη του λειτουργικού αναλφαβητισμού
- κοινά σεμινάρια νηπιαγωγών - δασκάλων για αμοιβαία πληροφόρηση και επεξεργασία προγραμμάτων συνεργασίας με στόχο την πρόληψη του αναλφαβητισμού[49].

4.6. Συνεργασία Οικογένειας και Νηπιαγωγείου.

Ανάπτυξη μοντέλων προσχολικής εκπαίδευσης που να στοχεύουν στην άρση της απομόνωσης των κοινωνικών χώρων ζωής και τη διασύνδεση των εμπειριών των παιδιών στην οικογένεια και το νηπιαγωγείο [50].

---

47. Πανταζής, Σ.: Η κατάργηση της υποχρεωτικής εγγραφής των παιδιών ηλικίας 5 1/2 ετών, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 95, σ. 34.

48. Βεργίδης, Δ., ό.π., σ. 127.

49. Πανταζής, Σ.: Προβλήματα στη μετάβαση του παιδιού από το νηπιαγωγείο στο σχολείο, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 58, σ. 54.

50. Πανταζής, Σ.: Ειδική εκπαίδευση των νηπιαγωγών για καλύτερη επικοινωνία και συνεργασία με τους γονείς, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 59, σ. 34.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βάμβουκας, Μ.: Σχολικός αλφαβητισμός και αλφαβητισμός ενηλίκων.Πρακτικά συνεδρίου Αλφαβητισμός και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, 1990.

Baragiola, N.: Συμπεράσματα και προτάσεις της τρίτης ομάδας εργασίας, Πρακτικά συνεδρίου: Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες - μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16-18/9/1987.

Βεργίδης, Δ. / Παπακωστόπουλος, Π. / Τοφής, Μ.: Πρόταση για την εκπόνηση προγράμματος καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, εκδ. Γ.Γ. Λ.Ε., Αθήνα 1984.

Βεργίδης, Δ.: Η αρχική και συνεχιζόμενη εκπαίδευση των δασκάλων, Πρακτικά συνεδρίου Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες - μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16-18/9/1987.

Γέρου, Θ.: Ο λειτουργικός αναλφαβητισμός και οι αιτίες που τον προκαλούν. Πρακτικά συνεδρίου: Η αντιμετώιση του αναλφαβητισμού στις χώρες-μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16- 18/9/1987.

Ε.ΚΕ.ΒΙ.: Πανελλήνια έρευνα για τον αναλφαβητισμό, Αθήνα 1998.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, φύλλο 21.10. 2002.

Ηλιού, Μ.: Αντιμετώπιση του αναλαφαβητισμού, εκδ. Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1984.

Ηλιού, Μ.: Εμπόδια στην εφαρμογή και τη γενίκευση της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης, Πρακτικά συνεδρίου Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες-μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16-18/9/1987.

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, φύλλο 16.11.2002.

Κολιάδης, Ε.: Πρόγραμμα έρευνας - δράσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του λειτουργικού αναλφαβητισμού στην Άνω Ελευσίνα, Πρακτικά συνεδρίου: Αλφαβητισμός και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, 23-25/11/1990.

Ministère de Education Nationale, 15.5.1998.

Morrow, L.M.: The family writing and reading appreciation program. Στο L.M. Morrow (Επιμ.) Family literacy: Connections in schools and Communities. N.I. 1995.

Nutbrown, C.: Recognising early literacy development Assessing children's achievements, London 1997.

Ξωχέλλης, Π.: Παιδαγωγική του σχολείου, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981

Ο.Ο.Σ.Α.: Αντιμετώπιση της σχολικής αποτυχίας, 4η Διάσκεψη Τορόντο, Καναδάς 1997.

Πανταζής, Σ.: Η κατάργηση της υποχρεωτικής εγγραφής των παιδιών ηλικίας 5 1/2 ετών, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 95.

Πανταζής, Σ.: Προβλήματα στη μετάβαση του παιδιού από το νηπιαγωγείο στο σχολείο, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 58.

Πανταζής, Σ.: Ειδική εκπαίδευση των νηπιαγωγών για καλύτερη επικοινωνία και συνεργασία με τους γονείς, π. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 59.

Παπαδόπουλος, Μ.: Σχολική αποτυχία και Λειτουργικός Αναλφαβητισμός, περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, τευχ. 41-51, Αθήνα 2001.

Παπαδόπουλος, Μ.: Λειτουργικός Αναλφαβητισμός Σχολικός Αποκλεισμός και Σχολικός Πόνος, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1997.

Σακελλαρίου,Μ.: Η Ηθική ανάπτυξη στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, π. Παιδαγωγικό βήμα του Αιγαίου, τ. 43, Μυτιλήνη 2002.

Σακελλαρίου, Μ.: Η κοινωνική μάθηση στο Νηπιαγωγείο, π. Σύγχρονο Νηπιαγωγείο, τ. 27, Αθήνα 2002.

Σακελλαρίου, Μ.: Εισαγωγή στη Διδακτική της Κοινωνικής και Παιδαγωγικής Εργασίας του Νηπιαγωγείου, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2002.

Σιπητάνου, Α.: Ο αναλφαβητισμός στην Ελλάδα: η διαχρονικότητα και οι μεταλλαγές του προβλήματος, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000.

Σκούρτου, Ε.: Η δυναμική του προφορικού λόγου και η σημασία του για τον αναλφαβητισμό, Πρακτικά συνεδρίου Αλφαβητισμός και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, 23 25/11/1990.

Slavenburg, J. H.: Οι αιτίες και η πρόληψη του αναλφαβητισμού στο σχολείο, Πρακτικά συνεδρίου Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες-μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16-18/9/1987.

Σουμέλης, Κ.: Ο αναλφαβητισμός στις χώρες της ΕΟΚ., Αθήνα 1993.

Στελλάκης, Ν.: Πρόσκτηση ικανοτήτων γραφής, Πρακτικά συνεδρίου: Γραμματισμός στα Βαλκάνια: Παρούσα κατάσταση και προοπτικές για τό μέλλον, Αθήνα 2000.

Τάφα, Ε.: Ανάγνωση ιστοριών στο νηπιαγωγείο: Οι τεχνικές των ερωτήσεων, Πρακτικά συνεδρίου: Γραμματισμός στα Βαλκάνια: Παρούσα κατάσταση και προοπτικές για το μέλλον, Αθήνα 2000.

Τάφα, Ε.: Ανάγνωση και γραφή στην προσχολική εκπαίδευση, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001.

Τουλούπης, Δ.: Συμπεράσματα και προτάσεις της δεύτερης ομάδας εργασίας, Πρακτικά συνεδρίου: Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού στις χώρες μέλη της ΕΟΚ σήμερα, 16 18/9/1987.

Χαραλαμπόπουλος, Α.: Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και η σχέση της με τη σχολική αποτυχία. Πρακτικά συνεδρίου: Αλφαβητισμός και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, 23 15/11/1990.

Weinberger, J.: Literacy goes to school, London 1996.